

**Інститут сільського господарства Північного Сходу НААН:
з історії створення**

Комликова Г.І. Інститут сільського господарства Північного Сходу НААН: з історії створення.

На основі архівних і друкованих джерел зроблена спроба встановити точну дату створення Сумської сільськогосподарської дослідної станції, правонаступником якої сьогодні є Інститут сільського господарства Північного Сходу Національної Академії аграрних наук України.

Ключові слова: сільськогосподарська дослідна справа; Сумська сільськогосподарська дослідна станція; історія.

Постановка проблеми. Державне та національно-культурне відродження українського народу пробудило інтерес у науковців та широких верств населення до історичного минулого України. Одним з актуальних питань дослідження історичної спадщини України є вивчення історії розвитку сільськогосподарської дослідної справи в цілому та в розрізі окремих її установ.

Інститут сільського господарства Північного Сходу НААН є одним з найстаріших серед галузевих дослідницьких установ України. Його історія розпочнається зі створення Сумської сільськогосподарської дослідної станції у 1905 р. Однак, існують окремі відомості, що датою заснування даної установи є 1910 р. Отже, варто дослідити який саме рік вважати датою створення Сумської сільськогосподарської дослідної станції, правонаступником якої сьогодні є Інститут сільського господарства Північного Сходу НААН.

Остані дослідження та публікації. Питання встановлення точної дати створення Сумської сільськогосподарської дослідної станції вивчали не багато дослідників. Зазвичай, дата – 1905 р. - ні в кого не викликала сумнівів. Саме цей рік вказують датою створення Станції у своїх статтях її колишні керівники – І. М. Фомичов [1], С. Г. Кузнецов [2], В. І. Сазанов [3], С. К. Войта [4]. Сучасні

дослідники також досі не піддавали сумніву цей факт [5]. Однак, проаналізувавши архівні й друковані джерела, можна дійти висновку, що дане твердження не в повній мірі відповідає дійсності.

Тому *основним завданням* даної статті є спроба встановлення точної дати створення Інституту сільського господарства Північного Сходу НААН, що функціонує на Сумщині.

Виклад основного матеріалу. Становлення сільськогосподарської дослідної справи як організації, що спостерігався наприкінці XIX – початку XX ст. в Російській імперії не оминув і Сумський край.

До початку XX ст. сільські господарі теперішньої Сумщини (тоді це повіти Харківської, Полтавської та Чернігівської губерній) вже мали нагоду відчутти користь від діяльності різних форм дослідних установ. На території краю ще у 80-90-х рр. XIX ст. діяли декілька дослідних полів, що входили до мережі дослідних полів Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості - Тростянєцьке, Морочанське, Піщанське, Хотинське, Угроїдське, Чупахівське, Гребениківське, Миколаївське та Олексіївське. Сама ідея організації всіх дослідних полів та програма їх дослідів належала А. Є. Зайкевичу, професору Харківського Університету, що виконував на той час ще й обов'язки секретаря вищезгаданого товариства. За час функціонування цих дослідних полів Товариством був накопичений значний матеріал з різних питань землеробства, агротехніки польових культур, але найбільше – цукрового буряку, посіви якого в пореформений період набували все більшого поширення завдяки розвитку в губернії цукрової промисловості.

На території сучасної Сумщини в цей період була створена й одна з перших на Наддніпрянщині дослідних станцій - Іванівська дослідна станція, заснована в 1897 р. місцевим поміщиком і цукрозаводчиком П. І. Харитоненком у Пархомівському маєтку.

На початку XX ст. мережа дослідних полів розширилась створенням у 1905 р. Роменського дослідного поля Роменського товариства сільських

господарів та Сумської сільськогосподарської дослідної станції Сумського повітового земства (при нижчій сільськогосподарській школі).

Саме з цього року і розпочинається офіційна історія Інституту сільського господарства Північного Сходу. Хоча, спираючись на друковані й архівні джерела, які містять інформацію про події того періоду, можна довести інше.

Сумська сільськогосподарська дослідна станція Сумського повітового земства заснована у листопаді 1905 р. за рішенням зборів Харківського губернського земства, прийнятим з ініціативи Сумського повітового земства. Харківське губернське земство виділило одноразово на створення дослідної станції 5 тис. руб., земельна ділянка була виділена безоплатно Сумською земською сільськогосподарською школою, земля якої належала Сумському повітовому земству. Дослідна станція, починаючи з 1904 р., отримувала щорічно від Харківського губернського земства по 2 тис. руб. і ще по 300 руб. від Сумського повітового земства [6].

Керівник сільськогосподарської школи М. К. Походня, один з ініціаторів створення дослідної станції, аргументуючи її потребу, зазначав, що станція має стати провідником агрономічної науки у місцевих умовах.

Сумська сільськогосподарська дослідна станція функціонувала при Сумській земській сільськогосподарській школі у с. Веретенівка (зараз коледж Сумського НАУ, м. Суми) з 1905 по 1910 рр. До її складу окрім дослідного поля входили також агрономічна лабораторія, метеорологічна станція, вегетаційний будинок та дві земельні ділянки для польових дослідів (6 дес. та 2 дес.). Персонал станції складався із завідувача М. А. Єгорова (йому ж належало й обладнання), який одночасно займався викладацькою діяльністю (у Сумській сільськогосподарській школі викладав хімію та ґрунтознавство, а також керував деякими практичними роботами учнів), наглядача-метеоролога (один з учнів сільськогосподарської школи) та одного підсобного робітника. Іноді запрошувались студенти-практиканти. Своїх будівель та реманенту станція не мала – користувалась шкільним.

Програма діяльності дослідної станції була складена її завідувачем

М. А. Єгоровим, та після схвалення її такими фахівцями як С. Л. Франкфурт, П. Ф. Баранов, Д. М. Прянішніков та ін., затверджена сільськогосподарською радою при Сумській повітовій управі. Завданням польових дослідів у цій програмі були: дослідження різних видів пару та їх обробіток; порівняння різних способів підготовки ґрунту під ярину; вплив фосфорнокислих та азотних добрив на врожай озимини та ярини; вплив люцерни на врожай наступних хлібів (у 8-піллі з 4-річною культурою трав); дослідження різних способів посіву зернових; випробування сортів картоплі, ярих зернових і багаторічних трав та ін. [6].

Окрім польових дослідів, проводились лабораторні роботи, вегетаційні досліді та метеорологічні спостереження. Метеорологічне відділення почало функціонувати тільки з весни 1906 р., тому на першому етапі робіт враховувалися дані сусідньої метеорологічної станції Миколаївського дослідного поля, що знаходилося в 25 верстах, де метеоспостереження були розпочаті ще у 1893 р.

Випробування землеробських машин на станції не проводилось. Проводились поодинокі досліді на заміщення населення на хімічний аналіз ґрунтів, добрив, кормів та насіння.

До 1910 р. діяльністю станції керувала Сумська повітова управа.

З переходом у 1908 р. М. А. Єгорова на іншу роботу, станція залишилась без постійного завідувача. Проведення дослідів тимчасово було доручено викладачу спеціальних предметів сільськогосподарської школи А. А. Романіці.

До 1910 р. постійний завідувач не призначався, оскільки ще у 1908 р. Харківське губернське земство на базі проекту організації порайонного вивчення сільського господарства, розробленого старшим спеціалістом з дослідної справи Департаменту Землеробства В. В. Вінером, розробило проект мережі дослідних установ для обслуговування всієї губернії. За цим проектом замість Сумської сільськогосподарської дослідної станції мало бути створене Сумське районне дослідне поле, що мало виконувати дещо ширші завдання. Для реалізації цього проекту існуюча станція не могла виконувати поставлених

завдань, оскільки не мала достатньої кількості землі та реманенту [7, арк. 2; 8, арк. 2-2зв.].

За вищезгаданим проектом Сумське районне дослідне поле повинне було обслуговувати північно-західні повіти губернії, а саме – Сумський, Лебединський, Охтирський та Богодухівський. Дослідне поле передбачалося створити на базі існуючої дослідної станції, реформувати його, відокремити від школи і наділити достатньою ділянкою землі (не менше 50 дес.), відсутність якої була головною перешкодою у здійсненні цього проекту. У вересні 1910 р. така ділянка була знайдена. Вона розташовувалася в 5 верстах від Сум і підходила для облаштування там дослідного поля. У зв'язку з цим Харківське губернське земство з 1910 р. перестало субсидувати пришкільну станцію [8, арк. 14 зв.].

У зв'язку з ліквідацією Сумської сільськогосподарської дослідної станції Сумського повітового земства у 1910 р., тимчасово, для завершення розпочатих на ній робіт, завідувачем станції призначений В. І. Сазанов. Одночасно він очолив іншу Сумську сільськогосподарську дослідну станцію, що була створена Харківським губернським земством цього ж таки 1910 року вже на новому місці [8, арк. 14-14 зв., 15-15 зв.]. Тобто, деякий час у 1910 р. існувало одночасно дві Сумські сільськогосподарські дослідні станції – пришкільна завершувала свою діяльність, інша, що належала губернському земству – розпочинала, обидві їх очолював В. І. Сазанов.

Про те, що з відкриттям у 1910 р. Сумської сільськогосподарської дослідної станції Харківського губернського земства, якій був наданий статус районної, Сумська сільськогосподарська дослідна станція Сумського повітового земства (на базі Сумської нижчої сільськогосподарської школи) перестала існувати, є згадка в архівних документах Держархіву Харківської обл. [8, арк. 14-14 зв., 15-15 зв.]. Також інформацію про ліквідацію існуючої пришкільної дослідної станції знаходимо і у вступному слові В. І. Сазанова до звіту про діяльність дослідного поля при сільськогосподарській школі за 1911 р., що стало правонаступником ліквідованої Станції [9].

Хоча за вищезгаданим проектом у Сумському повіті мало бути створене Сумське районне дослідне поле, у 1910 р. створена була, як уже згадувалось, Сумська сільськогосподарська дослідна станція. Земельна ділянка площею 61 дес., придбана губернським земством, була у розпорядженні Станції вже з осені 1910 р. Оскільки нова земельна ділянка не мала ніяких споруд, то їх будівництво відбувалося у 1911-1912 рр.

Протягом перших двох років роботи на дослідному полі новоствореної Станції мали підготовчий характер, оскільки земельну ділянку потрібно було очистити від бур'янів, однорідно зорати, розбити на невеличкі ділянки і, врахувавши врожай, впевнитися в однорідності ґрунту на ньому. В цей час на Станції також проводилися досліді у вегетаційному будинку, а також випробування у полі сортів озимих пшениці та вики на морозостійкість, досліді з сортами картоплі [8, арк. 3 зв.].

Для з'ясування природних умов району розташування Станції професором О. Г. Набоких було проведене ґрунтове обстеження. Але В. І. Сазанов вважав за потрібне досконало дослідити й економічні умови. Для цього використовувалися статистичні дані земства, описи господарств та матеріали вивчення господарств працівниками станції. Сазановим також протягом перших (підготовчих) років діяльності Сумської сільськогосподарської дослідної станції Харківського губернського земства був складений звіт про результати робіт за 4 роки на Сумській дослідній станції, що існувала на базі сільськогосподарської школи [8, арк. 3 зв.]. На основі всіх цих матеріалів В. І. Сазановим складена програма діяльності Сумської сільськогосподарської дослідної станції, яка була надрукована на сторінках «Трудов Сумской сельскохозяйственной станции» у 1913 р. [9]. Передбачалося, що проект цієї програми буде обговорений сільськими господарями та фахівцями, а після одобрення – Станція приступить до його виконання з весни 1912 р. [8, арк. 3 зв.]. Програма, складена В. І. Сазановим, була оригінальною. В той час, коли більшість дослідних установ фактично копіювали складену раніше програму діяльності Полтавської сільськогосподарської дослідної станції, В. І. Сазанов

створив нову яскраву сторінку в історії Сумської сільськогосподарської дослідної станції та вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи взагалі.

Ця програма була першою роботою, де у короткій, доступній формі був даний аналіз економічного стану та прогноз на майбутнє сільського господарства району. Головною метою програми було поставлено завдання підвищення врожайності та загальної продуктивності полів господарств району.

До програми вперше увійшли питання застосування мінеральних добрив у сівозміні, а також застосування перегною для удобрення чорноземів. В. І. Сазанов одним з перших включив до програми діяльності Станції вивчення питання сівозміни багаторічних бобових трав у новій для того часу формі – однорічних одноукісних культур. У програмі ставилось на мету вивчати всі питання обробітку ґрунту, попередники під основні культури, сівозміни, кормові культури, сортовипробування та ін. Визначальними в програмі Сумської дослідної станції стали питання парової обробки, порівняння ранніх, пізніх і зайнятих парів.

У зв'язку з вирішенням кормового питання станцією було закладено дві багатопільні сівозміни з люцерною і конюшиною з метою з'ясування їх впливу на врожай при відповідних кліматичних, ґрунтових умовах.

У цей час науковці Сумської сільськогосподарської дослідної станції на чолі з В. І. Сазановим досліджували питання, що стосувалися вивчення глибини оранки та необхідності внесення фосфатів під цукрові буряки. При цьому були одержані раніше невідомі результати, що змінили уявлення науковців і агрономів та увійшли в провідні тогочасні підручники й довідники з рослинництва та буряківництва. Також серйозно вивчалися можливості вирощування еспарцету, поукісні та стернові його посіви. Основні результати цих дослідів увійшли в скарбницю вітчизняного землеробства і рослинництва.

На початку ХХ ст. в Росії та Україні починає відроджуватися селекційна робота. До цього процесу приєднується Сумська сільськогосподарська дослідна станція. У 1911 р. В. І. Сазановим започатковується селекція пшениці та цукрового буряку. Селекційна робота з цукровим буряком була розпочата зі

звичайним плантаційним матеріалом і велась у напрямку підвищення цукристості і врожайності. Дещо пізніше, в 1917 р., була розпочата селекційна робота зі столовим буряком, редискою, морквою.

З 1912 по 1922 рр. на Сумській сільськогосподарській дослідній станції проводились систематичні дослідження з таких найважливіших питань підвищення врожайності сільськогосподарських культур як:

- визначення різної глибини оранки під цукрові буряки, озиме жито та овес;
- норми і місце внесення гною та заміна його мінеральними добривами (штучними туками) у сівозміні;
- дія фосфорнокислих добрив на формування врожаю цукрового буряку;
- беззмінна культура цукрового буряку та двопільна сівозміна з ним;
- зайняті пари;
- пожнивні та підсівні культури;
- вплив попередників на врожай ярової пшениці, вівса та ячменю [10].

У цей час Сумська сільськогосподарська дослідна станція мала таку структуру: дослідне поле, лабораторія, відділ селекції цукрового буряку та городніх культур [11, арк. 102].

З 1913 р. при Сумській сільськогосподарській дослідній станції функціонує метеорологічна станція. До цього спостереження за погодою проводилось при Сумській сільськогосподарській школі [12].

Також новостворена Сумська сільськогосподарська дослідна станція силами свого персоналу і на свої ж кошти у 1911 р. продовжила дослід на дослідному полі при сільськогосподарській школі, які ще не були завершеними через ліквідацію тут дослідної станції [13]. Існував певний науковий інтерес щодо продовження цих дослідів ще декілька років, щоб отримати стійкі середні дані. Керівництво цим дослідним полем здійснював помічник завідувача Сумської районної сільськогосподарської дослідної станції І. М. Фомічов. Він же керував проведенням дослідів. У виконанні польових дослідів, окрім науковців новоствореної Сумської сільськогосподарської дослідної станції, приймали участь учні сільськогосподарської школи та практикантка дослідної

станції, слухачка Голіцинських вищих сільськогосподарських курсів Є. І. Романевич.

З 1912 р., коли були розпочаті досліді на дослідному полі новоствореної Станції, завідування дослідним полем при школі було передане у відання адміністрації сільськогосподарської школи і пізніше дослідне поле при школі функціонувало вже самостійно.

Висновки. Зважаючи на вищевикладений матеріал, що спирається на аналіз доступних архівних і друкованих джерел початку ХХ ст., можна зробити висновок, що історія Інституту сільського господарства Північного Сходу НААН розпочинається з 1910 р. - зі створення Сумської сільськогосподарської дослідної станції Харківського губернського земства, а не з 1905 р. як це досі вважалося. І хоча офіційна історія Інституту сільського господарства Північного Сходу, правонаступника Сумського сільськогосподарської станції Харківського губернського земства, стверджує, що Станція була реорганізована у 1910 р. після перенесення на нове місце Сумської сільськогосподарської станції Сумського повітового земства, вважаю за потрібне спростувати це. На власне переконання, взагалі не слід вважати Сумську сільськогосподарську дослідну станцію Харківського губернського земства правонаступницею Сумської сільськогосподарської дослідної станції Сумського повітового земства: нове місцерозташування, новий персонал, нова програма дослідів, нові будівлі та нове обладнання, інше підпорядкування – все це ознаки того, що створена була саме *нова* Сумська сільськогосподарська дослідна станція Харківського губернського земства, а не реорганізована існуюча.

Список використаних джерел:

1. Фомичев И. М. Сумская с.-х. опытная станция / И. М. Фомичев и П. А. Бражник // Достижения сельскохозяйственных опытных станций Украины : сборник / по общ. ред. К. Румянцева. - Х., 1928. - С. 89 – 97.
2. Кузнецов С. Г. Сумская опытная станция, ее деятельность и перспективы развития / С. Г. Кузнецов // Бюллетень Сумской сельскохозяйственной

опытной станции. - [Сумы?], 1946. - Вып. III : Доклады научных работников Сумской с.-х. опытной станции к юбилейной сессии Всесоюзного научно-исследовательского института Удобрений, Агротехники и Агропочвоведения (1931-1946 гг.). - С. 3-8.

3. Сазанов В. И. Возникновение Сумской сельскохозяйственной опытной станции и итоги ее работы за первые годы существования / В. И. Сазанов // Сборник трудов : основные итоги научно-исследовательских работ за 1905-1955 гг. - К.-Сумы : Госсельхозиздат УССР, 1958. - С. 27-38.
4. Войта С. К. Коротка характеристика діяльності Сумської обласної державної сільськогосподарської дослідної станції за 60 років (1905-1965) / С. К. Войта // Дослідження у рослинництві і тваринництві. - К. : Урожай, 1965. - С. 3 -10.
5. Остащенко И. Шумит сад зеленый : Краткий очерк из истории Сумской областной сельскохозяйственной Опытной станции к ее 95-летию / Иван Остащенко. - Суми : Ярославна, 2000. - 23 с.
6. Сборник сведений о сельскохозяйственных опытных учреждениях России: по данным анкеты 1910 года. - СПб., 1911.
7. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 2605, 14 арк.
8. Держархів Харківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 2663, 50 арк.
9. Труды Сумской сельско-хозяйственной опытной станции. Вып. 1 : Проект программы работ опытного поля / сост. заведующий Сумской с.-х. оп. станцией В. И. Сазанов. - Сумы : Типо-литогр. П. К. Пашкова, Ильинская, № 3, 1913.
10. Труды Сумской сельско-хозяйственной опытной станции. Вып. 20-й : Краткое сообщение о результатах полевых опытов за 1912-1921 гг. - Х. : Изд-во Харьковского Губземотдела, 1922. - 73 с.
11. Держархів Харківської обл., ф. 185, оп. 1, спр. 24, 133 арк.
12. [Краткое сообщение результатов полевых опытов Сумской опытной станции с 1922-1925 гг.]. - [Сумы?], [1927?]. - 111 с.
13. Отчет по опытному полю при Сумской с.-х. школе за 1911 г. / сост. помощник заведующего Сумской районной с.-х. опытной станцией

И. М. Фомичев ; Сумская районная с.-х. опытная станция. - Сумы :
Типолитография П. К. Пашкова, Ильинская, № 3, 1913. - Вып. 5.

Комлыкова Г. И. Институт сельского хозяйства Северного Востока НААН: из истории основания.

На основе архивных и опубликованных источников сделана попытка установить точную дату основания Сумской сельскохозяйственной опытной станции, правонаследником которой сегодня есть Институт сельского хозяйства Северного Востока Национальной Академии аграрных наук Украины.

Ключевые слова: сельскохозяйственное опытное дело, Сумская сельскохозяйственная опытная станция, история.

Komlykova H. I. Institute of Agriculture of the Nothern East NAAS from the history of foundation.

On the base of arhive and printed sources it was made an attempt to establish the exact date of founding Sumy agricultural research station the law-ancestor of which is Institute of Agriculture of the Nothern East of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine.

Key word: agricultural research business, Sumy agricultural research station, history.